CUM'A

٦٢﴾ سُورَةُ الْجُمُعَةِ

İşbu Cum'a sûresi de Medenîdir. Mekkî olduğuna dair İbni yesardan bir kavil var ise de Buharî ve sairede varid olduğu üzere sahih olan evvelkisidir.

Âyetleri - On birdir.

Kelimeleri - Kırk sekizdir.

Harfleri - Yedi yüzdür.

Fasılası - من harfleridir.

Bu Sûrenin evveli Allaha tesbîh-u takdis ve risaleti Muhammediyyenin Arab ve gayrilerine şamil pek büyük bir fadıl ve ni'meti ilahiyye olduğunu beyan ile ta'zîm ve ortası Yehûde tevbıh, âhiri de mü'minleri Cum'aya tergibdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿

Sh:»4952

﴿٣﴾ وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٥﴾ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا

بِـاٰيَـاتِ اللّٰهِ ۟ وَاللّٰهُ لَايَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٦﴾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا
الَّذِينَ هَادُوٓا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا
قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ۟ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِينَ ﴿٨﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ
الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Tesbîh eder Allah için Göklerde ki ve Yerdeki o öyle lekesiz kuddûs melik ki hem azîz hem hakîm 1 Odur

ki: ümmîler içinde kendilerinden bir Resul gönderdi, üzerlerine onun âyetlerini okuyor ve onları temize

çıkarıp parlatıyor, kendilerine kitab ve hikmet öğretiyor, halbu ki bundan evvel açık

Sh:»4953

bir dalâl içinde idiler 2 Ve daha onlardan başkalarına ki henüz onlara lâhık olmadılar, o öyle azîz öyle

hakîm 3 İşte o, Allahın fazlıdır, onu dilediğine verir ve Allah çok büyük fazl sahibidir 4 Kendilerine Tevrat yükletilen sonra onu hâmil olmıyan kişilerin meselî, cildlerle kitab taşıyan eşeğin haline benzer, Allahın âyetlerini tekzib eden kavmın meselî ne çirkin! Allah zalimler güruhunu doğru yola çıkarmaz 5 De ki ey o Yehûdî olanlar! Siz sair insanlardan başka olarak Allahın dostları bulunduğunuzu zu'm ediyorsanız haydin ölmeyi temenni edin, eğer (da'vanızda) sadıklarsanız öyle yapın 6 Halbu ki ellerinin takdim ettiği günahlar yüzünden onu ebeden temenni edemezler, Allah zalimleri bilir 7 De ki: haberiniz olsun o kaçıp durduğunuz ölüm muhakkak gelip size çatacak, sonra, o bütün gayb ve şehadeti bilene iade olunacaksınız da o size neler yaptığınızı haber verecektir 8

1. ﴿يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ﴾ Tesbîh eder Allaha (yâhud Allah için) Göklerdeki Yerdeki - hiç bir şey yoktur ki halikının kemaline ve eksiklik şaibelerinden münezzeh olduğuna delâlet etmesin (Sûrei İsrada « وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِه » bak) bu tesbîh, tesbîhi fıtrîdir. Binaenaleyh insanlar da ıhtiyar ve iradeleriyle kesbî olarak Allah tealâyı tenzih etmeli ve ona şirk ve noksan vasıfları

isnad etmekten sakınmalıdır. Onun için evvelki Sûrenin âhirinde beyan olunduğu vechile zuhur ve galebeye irdikleri zaman mağrur olup da ifrata sapmamalı, o nusret ve galebenin Allahdan olduğunu bilmeli ve onu veren Allahın almağa da kadir bulunduğunu ve düşmez kalkmaz yalnız bir Allahdan başka olmadığını bilmeli ve ona göre küfr-ü küfrandan sakınarak Allahı tesbîh ve tenzîhte devam etmelidir.

Burada « يُسَبِّحُ » fi'li müzari zamandan münselıh olarak istimrar içindir. Ya'ni müstemirren tesbîh ederler. Bununla beraber evvelki Sûrede « سَبِّحُ » buyurulduğu halde

Sh:»4954

burada ve emsalinde « يُسَبِّحُ » denilmesi bunun mazıden ziyade istikbale nâzır olduğunu da ıhtardan hâlî kalmaz. Ya'ni ileride size mev'ud olan zafer ve galebeye irdiğiniz zaman bütün eşya gibi siz de tesbîh ve tenzîhte istimrarı unutmayın ve binaenaleyh Yehûd ve Nasarânın düştükleri hallere düşmeyin demektir.

Çünkü o Allah ﴿الْمَلِكِ﴾ öyle bir melik - bütün bu Gökleri ve Yerleriyle kâinat mülkünü iycad ve tedbir ve tesarruf ile idare eden öyle bir Hukümdar öyle bir Padişahdır - ki ﴿الْقُدُّوسِ﴾ KUDDUS - hiç lekesiz, tertemiz, pampâktır. - Bütün temizlik, bütün medha lâyık kemalât, fedail ve mehasin onundur. Hiç bir şey onun sâhai kudsisine yetişemez, hiç bir tahdid ve tesavvura sığmaz, hiç bir şirk kabul eylemez,

mülküne kimseyi ortak etmez, haksızlık yapmaz ve lekeli şeyler ona yanaşamaz -ne oğula ihtiyacı vardır ne kıza, ne dosta muhtacdır ne de yardımcıya. Binaenaleyh, evvelki Sûrede geçtiği vechile «Allah yardımcıları olunuz» denildiği zaman Allahın dilediğini galib kılmak için nusrete ihtiyacı varmış gibi bir tevehhüme düşmemeli, ihtiyac kendinizin olduğunu bilmeli, onu daima takdis etmelidir. Beyhekî Esma ve sıfatta kuddus isminin şerhinde Halîmîden naklen der ki: Kuddusun ma'nası fedail ve mehasin ile memduh demektir. Sarih tesbîh takdîsi tazâmmun eder, sarih takdîs de tesbîhi tazammun eder. Çünkü mezmumların nefyi medayihi isbat demektir. Netekim şeriki yok, şebihi yok dememiz onun Vahid, Ehad olduğunu isbattır. Kimseye zülm etmez dememiz hukmünde adl olduğunu isbattır. Medayihi isbat da mezmumları nefiydir. Âlim dememiz cehli nefiydir. Kadir dememiz aczi nefiydir. Şu kadarki o şöyledir dediğimizde zâhiri takdistir. O şöyle değildir dediğimizde de zâhiri tesbîhtir.. Sonra takdisin zımnında tesbîh,

tesbîhin

zımnında da takdis bulunmuş olurki Ihlâs sûresinde ikisi cem' olunmuştur. «

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ» takdistir. «

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ» tesbîhtir. Demek ki bunların

ikisi de tevhid ile nefyi teşrik-ü teşbîhe raci'dir. اهـ. Şu halde evvelki Sûreyi müteakıb bu Sûrenin böyle tesbîh ve takdis ile başlaması Nesârânın zuhurundan sonra teslis da'vasiyle düşdükleri gulüv ve ifratın ibtaline işarettir. Evet o öyle Kudduski ﴿الْعَزِيزِ﴾ azîz - çok izzetli, kudsiyyeti sarsılmaz kudretine yetişilmez, ezelden muttasıf olduğu kuvvet ve azameti hiç bir suretle mağlûb edilmez. Şanı kudsiyyetine tearruz edenlerin, mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek, şirk koşmak istiyenlerin cezasını verir kahru intikamiyle mağlûb ve perişan eder. Bununla beraber ﴿الْحَكِيمِ﴾ hakîm - dir. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kudsiyyet ve izzetine münafi olan, şirk ve küfür gibi halâte ba'zen meydan veriyor zalimler, fasıklar gibi haksızları, ahlâksızları imhal ediyor, yüze çıkarıyor gibi görünürse de onda da nice hikmeti vardır. Öyle olmasa idi hakkın kudsiyyet-ü ulviyyeti bilinmez, İzzeti ilâhiyyenin yüksekliği anlaşılmaz, o zalimler büyük büyük cezalara müstehikk olmaz, mü'minleri daha yüksek fadl-ü fazîletle sevab ve derecata irdirecek mücahedat için hikmet kalmazdı. Çünkü eşyanın zıdlariyle inkişaf etmesi de bir kanunı hikmetidir. 2. ﴿هُوَ الَّذِى﴾ o hakîm, azîz kuddus melîk olan ve Göklerde Yerde her şey kendisine tesbîh eden Allah sübhanehudur ki - izzet ve hikmeti asarından olarak ﴿بَعَثَ فِى الْأُمِّيِّنَ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ ümmîler içinde kendilerinden bir Resul ba's buyurdu - ki ümmîlerden murad Arablardır. Yukarılarda geçtiği üzere ümmî kelimesinde üç Mülâhaza vardır. BİRİSİ, Ümme mensub demektir ki anadan doğduğu hal üzere bulunan

Sh:»4956

ya'ni okuması yazması, tahsili olmıyan demektir. «

إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لاَ نَكْتُبُ وَ لاَ نَحْسُبُ = biz ümmî bir ümmetiz yazı ve hısab bilmeyiz» diye varid olan bir hadîste bu ma'naya işaret buyurulmuştur. İKİNCİSİ, ümmete mensub demek olur. ÜÇÜNCÜSÜ, ümmülkuraya mensub, ya'ni Mekkeli demektir. Meşhur olan evvelkidir. Burada sözün gidişinden de maksad o olduğu anlaşılır. Ya'ni ibtidaî halde bulunan, henüz cehalet devrini yaşıyan Arablar içinde ölülerden hayatı fışkırtır gibi ilm-ü hikmet menbaı olan bir Resul gönderdi

﴿يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ﴾ üzerlerine Allahın âyetlerini okuyor. ﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ ve onları tezkiye ediyor - batıl akıdelerden, fena huylardan temizleyip feyızlandırıyor, fikirlerini açıyor, bütün âlemler içinde parlatıyor ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ ve onlara kitab ve hikmet öğretiyor - okuyup yazmayı ve kitabların en yükseği olan Kur'anı belletiyor. Sünen ve ehadîs ile icrayı ahkâm için naklî ve aklî ılimler ve ameller ta'lim eyliyor.

﴿وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ halbu ki bundan evvel o ümmîler açık bir dalâl içinde ne yapacaklarını bilmez, şaşkın bir halde idiler. Böyle iken Allah onlara içlerinden öyle

bir Resul gönderdi 3. ﴿وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ﴾ ve daha onlardan başkalarına ki henüz onlara lâhık olmadılar - bu âharîn âharın cem'i olup « اُمِّيِّنَ » e veya « عَلَيْهِمْ » veya « يُعَلِّمُهُمُ » deki « هم » zamirine ma'tuf olarak Resulullahın risalet ve ta'limi yalnız Arablara mahsus olmayıp onlardan başka daha diğer ümmetlere de amm-ü şamil olduğunu beyandır. Zira ümmiyyîn ta'bir olunan Arablardan maadâ olan diğerleri mefhumu bütün akvama şamildir. Ya'ni o Resûl yalnız içlerinde ba's buyurulduğu ümmîlere değil, henüz onlara lâhık

Sh:»4957

olmamakla beraber ileride lâhık olacak olan Arab ve gayri Arab bütün insanlık âlemine kitab ve hikmet ta'lim ediyor. O öyle bir Resul ﴿وَهُوَ﴾ ve o - Resulü gönderen Allah ﴿الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ öyle azîz öyle hakîmdir. 4. ﴿ذٰلِكَ﴾ işte o - ba's, öyle bir Resul gönderilmesi ﴿فَضْلُ اللّٰهِ﴾ Allahın mahzı fazlıdır - kesb ile çalışmakla kazanılır bir şey değildir. ﴿يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ﴾ onu dilediğine bahş eder. - O tabiat kanunları altına alınamaz. Mücerred ızzeti ilâhiyyenin muktezasıdır. ﴿وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ ve Allah öyle çok büyük fazıl sahibidir. - Binaenaleyh o Resulünün da'vetine icabet etmeli, ta'limatını bellemeli, ona göre ensarullah

olup Allahın ona va'd buyurduğu fazl-ü fazılete irmelidir. Bu beyandan sonra ılmiyle âmil olmıyanlara tevbiyh için buyuruluyor ki: 5. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ﴾ kendilerine Tevrat yükletilmiş - öğretilip mazmuniyle amel olunmak teklif olunmuş olup da ﴿ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا﴾ sonra onu hâmil olmamış: içindeki anlayıp mucebince istifade ve amel etmemiş bulunanların meseli - mesel olmuş acâib halleri ki ahbarız, rabbanîyiz, okur yazarız diye yüklerle kitab yüklenmiş oldukları halde Tevratın ve Beni İsraîl Enbiyasının o fazli ilâhî olan Nebiyyi ümmî, Hatemül'enbiya hakkındaki haberlerini nazarı ı'tibare almamış ve ahkâm-ü ahlâkıyle istikamet dairesinde amel etmemişlerdir. Böyle kimselerin hali ﴿كَمَثَلِ الْحِمَارِ﴾ o eşeğin haline benzer ki ﴿يَحْمِلُ اَسْفَارًا﴾ sifrler, ya'ni koca koca kitablar taşır - da içindekinden hiç haberi olmaz, istifade

Sh:»4958

etmez. Esfar ta'birinde Tevratın aksamına esfar denildiğine işaret vardır. ﴿بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ﴾ bak Allahın âyetlerini tekzib eden kavmın meseli ne çirkin - bunda ılmiyle âmil olmıyanların hepsinin de hali, meseli böyle çirkin olduğuna tenbih vardır. ﴿وَاللّٰهُ لَايَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ﴾ Allah da zalimler

güruhunu hidayete erdirmez - doğru yola çıkarmaz. Kendilerine hakkın delilleri gösterildiği halde onlara inanmayıp da tasdık yerine tekzibi koyan haksızların, o doğru yola çıkmaları, murada irmeleri mümkin olurmu? 6. ﴿قُلْ يَآ اَيُّهَا الَّذينَ هَادُوٓا﴾ De ki ey Yehûdî olanlar! ﴿اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ﴾ siz diğer insanlardan başka olarak kendilerinizin Allaha evliya, Allahın velâyetine irmiş sevgili dostları olduğunuzu zu'm ediyorsanız - doğru olmıyan öyle bir zuum besliyorsanız Sûrei Mâidede « وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَآءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّآؤُهُ » âyetinde geçtiği üzere Nasarâ «biz Allahın oğulları ve evlâdlarıyız» dedikleri gibi Yehûd da biz Allahın sevgilileriyiz diye iddia etmektedirler. Eğer öyle ise ﴿فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ﴾ haydin ölmeyi temenni edin - mevti kendinize ümniyye, ideal edinin de bir an evvel ölüp bu belâ ve mihnet Dünyasından Âhırete göçerek Allaha kavuşmayı canınıza minnet bilin. Burada mevti temennî emri ilzam ve tebkit içindir. ﴿اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ Eğer o da'vanızda sadık iseniz - böyle ölümden kaçmayıp onu temennî etmeniz lâzım gelir. Niçin ondan kaçıp da bütün mevcudiyyetinizle Dünya hayata sarılıp duruyorsunuz. 7. ﴿وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا﴾ fakat onu

ebeden temenni etmezler. ﴿بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ﴾ çünkü ellerinin takdim eylediği nice günâhlar, cinayetler, küfürler, zulümler var. - Ki onları işliyenler Allahın sevgilisi, evliyası olamaz. ﴿وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾ ve Allah zalimleri bilir - cezalarını verir. Onun için onlar, o da'vada sadık değil, kâzibdirler, evliya değil, haksızlar, zalimlerdirler.

8. ﴿قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ﴾ de ki haberiniz olsun o sizin kaçıp durduğunuz ölüm her halde size gelip çatacaktır. - Kaçmakla ondan kurtulamıyacağınız gibi ölmekle de kurtulacak değilsiniz ﴿ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾ sonra o âlimil'gaybi veşşehadeye redd olunacaksınız - bidayeten sizi yaratmış bütün mevcudiyyetinize malik iken sizler firarî köleler gibi onun mülkünden, emr-ü hukmünden kaçmak istiyerek gizli ve açık ısyanlar yaptığınız hak mevlânız olup bütün gayb-ü şehadeti bilen ve binaenaleyh kendisine hiç bir şeyin gizli kalmasına imkân bulunmıyan Allah tealânın huzuruna redd-ü iade olunacaksınız da ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ o size bütün yaptıklarınızı haber verecek - kitabından ve verdiği ılimlerden neleri tahrif ettiğinizi, neler gizleyip neleri açıkladığınızı yüzünüze vuracak ve ona göre cezanızı verecektir. Mevt ile bedenin fenasından sonra

şuur ve temyiz ruhu olan nefsi natıka sûrei Zümerde «

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا » âyetinde geçtiği üzere doğrudan doğru Allah

tealânın kabzında kalacaktır ki ölümden sonra bekayı ruha kail olanların maksadı da budur. Burada

bilhassa âlimül'gaybi veşşehade ismiyle ılim sıfatına redd-ü irca' tasrih edilmiş olmasına nazaran bir insan

hakıkatının şehadet âleminden gayb âlemine intikali demek olan bu rücuun «vücudi - ılmî»

ile

Sh:»4960

huzuri hakta tehakkuku haysiyyetine tenbih olunmuş demektir. Demek ki âlemi gayibden âlemi şehadete

geçmiş olan bir insan mevt ile yine âlemi gaybe döndüğü zaman bütün hakıkati Dünyadaki ömrünün

evvelinden âhirine kadar bâtın ve zâhirinde husule gelen iyi veya kötü bütün ef'al ve a'malinin hasılesi

olarak âlimil'gaybi veşşehade olan Allah tealânın ılminde hiç bir noktası gaib olmaksızın hâzır ve

mütehakkık bulunacak ve ona göre mücazat veya mükâfatını görecektir. Gerçi bir insan vefat ettiği zaman

onun ruhan ve bedenen muhîtinde bırakmış olduğu âsar ve intibaatın bir kısmı onu tanıyan insanların,

alâkadarların hafızalarında, daha geniş bir kısmı da da kiramen kâtibîn olan Melâikenin kaydetmiş oldukları

defteri a'mal ile ılim ve hıfızlarında kalır ise de bunun ikisi de onun bütün hakıkati insaniyyesini muhît değil az çok zâhire çıkmış olanlara aiddir. Sûrei « قٓ » da « وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ » âyetinde geçtiği vechile nefsi insanînin a'makında cereyan eden gizli vesveseler gibi nice hafayâsı vardır ki onları yalnız « اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ » olan âlimil'gabi veşşehadenin ılmi ihata eder ve onun için insanın bütün hakıkatiyle rücuu yalnız Allahadır. Ve o suretle insanlar Hak tealânın huzuruna bütün hakıkatleriyle haşre ıhzar olunarak hisaba çekilecekler ve ömürlerinin hasılası olan ruhanî ve cismanî. Mecmu amellerinin tartısına göre mücazat ve mükâfat göreceklerdir.

Bunun için bu beyandan sonra mü'minlere hıtaben buyuruluyor ki:

﴿٩﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴿﴾

﴿١٠﴾ فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوٓا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُالرَّازِقِينَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ey o bütün iyman edenler! Cum'a günü namaz için nida olunduğunda hemen Allahın zikrine koşun ve alım satımı bırakın, o sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz 9 Sonra da namaz kılındımı Yer yüzünde dağılın da Allahın fazlından nasîb arayın ve Allahı çok zikredin ki felâh bulabilesiniz 10 Böyle iken bir ticaret veya eğlenti gördüklerinde ona fırladılar da seni ayakta bıraktılar. De ki: Allahın yanındaki, eğlentiden de ticaretten de hayırlıdır ve Allah rızk verenlerin en hayırlısıdır 11

9. ﴿اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ Cum'a gününden namaz için

nida olunduğu vakıt - « ﴿اِذَا﴾ ..﴿مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ﴾ » yi tefsirdir. « فی » ma'nasına olduğu da söylenmiştir. Ya'ni Cum'a günü Cum'a namazı vaktı ezan okunduğunda - Keşşaf ve sairede mezkûr olduğuna göre ba'zıları demişlerdir ki bu nidadan murad imamın minbere oturduğu sıradaki ezandır. Resulullahın bir müezzini bulunurdu minbere

Sh:»4962

oturduğu zaman mescidin kapısı üzerinde şöyle ezan okurdu: «

اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ. اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ. اَشْهَدُ اَنْ لَآ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ. اَشْهَدُ اَنْ لَآ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ. اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدَاً رَسُولُ اللّٰه. اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدَاً رَسُولُ اللّٰه. حَیَّ عَلَی الصَّلَاةِ. حَیَّ عَلَی الصَّلَاةِ. حَیَّ عَلَی الْفَلَاحِ. حَیَّ عَلَی الْفَلَاحِ. اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ. لَآ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ. » sonra Resulullah minberden indiğinde de müezzin namaza ikamet getirdi. Sonra Ebu Bekir ve Ömer radıyallâhü anhüma zamanlarında da böyle idi, taki Hazreti Osman radıyallahü anh zamanı oldu, nâs çoğaldı, Medîne büyüyüp evlerin mesafesi uzaklaştı, o vakıt Hazreti Osman diğer bir müezzin ilâve etti. Birinci ezanın Zevrâ

denilen hanesi üzerinde okunmasını emreyledi, minber üzerine oturduğu zaman da ikinci müezzin ezan okurdu. İndiği zaman da namaz için ikamet ederdi. Bu hiç kimse tarafından ayıblanmadı. Bu suretle Cum'a için iki ezan bir kamet üzerine icma' vaki' oldu. O vakıttanberi teamül de bunun üzerine cereyan etti. Buharî Zühri tarikıyle Sâib ibni yezidden şunları rivayet etmiştir:

1- Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ve Ebu Bekir ve Ömer radıyallahü anhüma zamanlarında Cum'a günü nida birincisi imam minbere oturduğu zaman olurdu. Vaktaki Hazreti Osman radıyallahü anh zamanı oldu ve nâs çoğaldı, Zevrâ üzerinde üçüncü nidayı emr eyledi.

2- Cum'a günü üçüncü te'zini ziyade eden Hazreti Osman radıyallahü anh idi ki Medîne ehalisi çoğaldığı zaman idi. Hazreti Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem zamanında ise bir müezzinden başka yoktu ve Cum'a günü te'zin imam minbere oturduğu sıra idi.

3- Cum'a günü üçüncü te'zini mescid ehalisi çoğaldığı zaman Hazreti Osman emr etti, mukaddema Cum'a günü te'zin imam oturduğu zaman idi.

4- Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem ve Ebu Bekir ve Ömer radıyallahü anhüma zamanlarında Cum'a günü ezan, birincisi imam Cum'a günü minbere

Sh:»4963

oturduğu sıra idi, sonra vaktâki Hazreti Osman radıyallahü anhin hılâfetinde nâs çoğaldı, Osman Cum'a günü üçüncü ezanı emr eyledi de o, Zevrada okundu. Binaenaleyh emir bu minval üzere sâbit oldu اهـ.

Bu rivayetlerin birinde ikinci te'zin, obirlerinde üçüncü nida, üçüncü te'zin, üçüncü ezan denilmesi hep bir ma'nayadır. Maksad Hazreti Osman zamanında emr olunan ilk ezandırki biz buna dış ezanı ta'bir ederiz. Bundan sonra hatîbin minbere oturduğu sıra okunan ikinci ezana da iç ezanı deriz. Bunların üçüncüsü de namaza başlamak için olan kamet olur. Ezan ile kamete nida'eyn ve ezaneyn dahi denir. Bu i'tibar ile tarih noktai nazarından sonra başlamış olan dış ezanına üçüncü nida veya üçüncü ezan denildiği gibi kametten kat'ı nazarla hâss ma'nasiyle ezan mülâhaza edilerek ikinci ezan dahi denilmiştir. Hasılı Peygamber zamanında Cum'a için birinci nida hatîb minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üstünde okunan ezan, ikinci ezan da hatîb inerken edilen ikamet idi. Hazreti Osman zamanından beri tekarrür etmiş olan icma' ve teamüle nazaran da birinci nida Cum'a vaktının duhuliyle okunan dış ezanı, ikinci nida hatîb minbere

oturduğunda okunan iç ezanı, üçüncüsü de kamettir. Bu âyetde « اِذَا نُودِیَ » nidasından murad da ilk okunan ezan olmak lâzım geleceği aşikârdır. Çünkü birinci ezan okununca nida, ya'ni zikrüllaha sa'yin şartı olan çağırılma vaki' olmuş olur. Fakat birinci ezan hangisi i'tibar edilmeli? Yukarıda naklettiğimiz vechile bir takımları yalnız Peygamber zamanındaki birinci ezanı nazarı i'tibara alarak sa'yin vücubu hatîbin minbere oturduğu zaman okunan ezan ile başlıyacağına kail olmuşlardır. İlk nazarda bu pek muvafık gibi görünür. Lâkin Kenz şarhı Bahri raikta ve Tenvirül'ebsar ve sairede beyan olunduğu üzere hanefiyyece esahh olan budurki bu vücub ilk okunan dış ezaniyle başlar. Çünki Cum'aya nidai,

da'vet

Sh:»4964

bununladır, Fetavâyi Hindiyyede mes'eleyi şöyle nakleder: sa'y ve terki beyi' ezanı evvel ile vacib olur. Tahavî demiştirki: minber ezanı sırasında sa'y vacib ve beyi' mekruh olur. Hasan ibni Ziyâd demiştirki mu'teber olan menaredeki ezandır. Esahhı budurki: Zevalden evvel ezan mu'teber değildir. Mu'teber olan zevalden sonraki ezandır. Gerek minber üzerinde olsun gerek Zevrâ üzerinde, اهـ. « كذا فى الكافى » Filhakika âyetteki nidadan murad Cum'aya da'vet için olan ezan olmak

zâhirdir. Umumî da'vet için okunan ezan da zevalden sonra vaktın dühuliyle dışarda okunan ilk ezandır. İçerde okunan ikinci ezan haricdekilere isma' mahiyyetinde değil, hazırdakilere karşı hutbeye şuru'u i'lân suretiyle sünneti nebeviyyeyi ikame ma'nasındadır. Resulullah zamanında minbere oturulduktan sonra mescidin kapısı üzerinde okunan bir ezanda hem harıce karşı da'vet, hem hutbeye şuru'u i'lân maksadlarını ifade edebiliyordu. Fakat memleket büyüyüp cemaat tekessür etdikten sonra matlûb olan bu iki ma'na ve maksadın kemaliyle ifası için yalnız bir ezanın kifayet etmemeğe başladığı görüldüğü zaman bervechi meşruh iki ezan tekarrür etmiş ve bil'icma' teamül bunun üzerine cereyan eylemiş olmakla âyetten zâhir olan umumî da'vet ma'nasının dışarda okunan birinci ezana muntabık olacağı da zâhir olur. İşte bu suretle fıkhen bizce esahh alan budur. O halde Cum'a günü güneşin zevaliyle öğle vaktının hulûlünden i'tibaren Cum'aya çağıran ilk ezan okunduğu vakıt ﴿فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ﴾ hemen Allahın zikrine sa'y edin - o nidadan evvel ne kadar erken gidilirse o kadar efdal olmakla beraber sa'yin vücubu ezandan i'tibaren başlar. Demişlerdirki burada sa'iyden maksad, meşgul olduğu işi hemen bırakıp vakıt geçirmeksizin hutbeye yetişmeğe çalışmaktır. Telâş ile koşarak gitmek demek değildir. Hazreti Ömerden ve İbni Mes'uddan, ve İbni Abbasdan

ve daha diğerlerinden « فَامْضُوا » ya'ni hemen gidiniz ma'nasına olduğu da nakl edilmiştir. Çünkü sa'y koşmak ma'nasına olduğu gibi «

﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ﴾. ﴿وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَاسَعٰى﴾

» âyetlerinde olduğu vechile çalışmak ma'nasına da gelir. Onun için burada sa'y koşmak değil, kasd, ya'ni doğru gitmektir. Ve sa'y her amelde tesarruftur. Hasenden de «ayaklar üzerinde sa'y değil, ve lâkin niyyat ve kulûb üzerinde» diye nakl olunmuştur. Bununla beraber imam Muhammed İbni Hasen Rahimehullah Muvattainde demişdirki: İbni Ömer radıyallahü anh Bakî' kabristanında iken kameti işitmiş ve sür'atle yürümüştü, Muhammed derki kendini yormadıkça bunda da be'is yoktur اهـ. Hindiyyede: Mescide sür'ati meşy ile koşarak gitmek bizce de ve amme'i fukaha indinde de vacib değildir. Müstehabb olmasında ıhtilâf edilmiştir. Esahh olan sekînet ve vekar üzere yürümektir. اهـ. « كذا فى القنيه ». Buharî ve sair kütübi sitte de rivayet olunduğu üzere Ebu Hüreyre radıyallahü anh demiştir ki Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem Hazretlerini işittim şöyle buyurdu: «

اِذَا اُقِيمَتِ الصَّلٰوةُ فَلَا تَاْتُوهَا تَسْعَوْنَ وَاْتُوهَا تَمْشُونَ. عَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ. فَاِذَا اَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَاَتِمُّوا = namaza ikamet olunduğu vakıt ona koşarak gelmeyin yürüyerek gelin, sekîneti iltizam edin yetiştiğinizi kılın

yetişemediğinizi tamamlayın اهـ. Zikrullah mefhumu esas itibariyle Allahı anmak veya Allahın va'd ve ıhtarı demek olduğundan Kur'an, tesbîh, tahmîd, vaız ve hutbe ve namaz hepsine şamil olur. Fakat Cum'anın şurut ve erkânından olan zikr, hutbe ve namaz olduğu cihetle burada sa'yi vâcib olan zikrullah, hutbe ile namaz diye tefsir olunmuştur. Hidaye şerhi Inayede hutbe olduğuna müfessirînin icmaını söylemiştir. Maamafih icma' ve ittifak yalnız hutbe olmasında değil, hutbenin dahi maksud olmasındadır. Onun için Fethül'kadîrde der ki: tefsirde mezkûr olan, murad, hutbe ve salâttır اهـ. Hazreti Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem ömründe

Sh:»4966

Cum'a namazını hutbesiz kılmamış olduğu için hutbe Cum'anın şeraitından birisidir. Bu âyet mucebince hutbede zikrullah ta'biriyle ifade edilmiş olduğundan İmamı a'zam Ebu Hanîfe rahmetullahi aleyh demiştir ki hutbenin rüknü zikrullahtır. Binaenaleyh « سَبْحَانَ اللّٰهِ، أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ، اللّٰهُ أَكْبَرُ » gibi zikrullah ıtlak olunabilen en kısa bir zikr ile de hutbenin farzı eda edilmiş olabilir. Bu zikrin biraz uzunca olması ve va'z-u nasıhat ve duâyı tezammun etmesi ise mesnundur. Şu halde sünnetlerine riayet etmiyerek kısaca « أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ » ile

iktifa etmek mekruh olursa da Cum'anın şartı olan hutbenin rüknü maal'kerahe eda edilmiş demek olacağından ondan sonra namaz sahih olabilir. Lâkin İmameyn demişlerdir ki bunun rüknü hutbe ıtlak olunabilecek kadar uzunca bir zikrullah olmasıdır ki ekalli üç âyet veya namazdaki teşehhüd mıkdarı, ya'ni « اَلتَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ ـ اِلَى ـ عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ » kadar olmaktır. İki hutbe olması ve bunların mıkdarı, « تَبَارَكَ ـ عَمَّ » Sûreleri gibi tıvali mufassal denilen bir Sûre kadar olması, mev'ızayı, şehadeti, salevâtı tazammun etmeleri gibi diğer evsaf sünnetlerindendir. İmamı Şafiî ise demiştir ki iki hutbe okunmayınca caiz olmaz. Birincisi tahmidi ve Peygambere salat-ü selâmı ve takvallah tavsıyesini ve bir âyet kıraetini müştemil olması, ikincisi de böyle, şu kadar ki âyet yerine mü'minîn ve mü'minata duâyı müştemil bulunmalıdır. Çünkü Resulullah zamanından beri tevarüs böyle iki hutbe üzerine cereyan etmiştir. Fakat Kur'anda sâde « فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ » buyurulmuş ve azı çoğu tefrık edilmemiş bulunduğu için İmamı a'zam bundan hutbenin asla terki câiz olmıyan rüknü az veya çok zikrullah ıtlak olunabilecek bir mıkdar olması lâzım geleceğini ve bundan ziyade olarak cereyan eden tevarüsün hukmü ise sünniyyeti ifade edeceğini anlatmıştır.

Bu vesîle ile mezhebi Hanefîde hutbenin ba'zı ahkâmını telhıs etmek faideli olur:

Hindiyye ve sairede muharrer olduğu üzere: Cum'anın edasının şartlarından birisi de namazdan evvel hutbedir. Hattâ hutbesiz kılsalar veya hatîb hutbeyi vaktından evvel okusa câiz olmaz. Hutbenin farzı ve sünneti vardır. Farzı iki şeydir: birisi vakıttır ki zevalden sonra ve namazdan evveldir. Hattâ hutbeyi zevalden evvel veya namazdan sonra yapsa câiz olmaz. İkincisi de zikrullahdır. Bir hamdele yâhud bir tehlîl yâhud bir tesbîh dahi farza kifayet edebilir. Ancak hutbe kasdiyle olmalıdır. Aksırmak gibi diğer bir sebeble « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » dese « سَبْحَانَ اللّٰهِ » yâhud « أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ » veya hutbe yerine geçmiyeceği müttefekun aleyhtir. Hatîb hutbeyi yalnızca yâhud sade kadınların huzurunda okusa câiz olmaz. Cemaat uyumuş bulunsa veya sağır iseler câiz olur.

Hutbenin sunnetlerine gelince on beş kadar sayılmıştır. - 1. Taharettir. - 2. Dikilmektir. Oturarak veya yan gelerek okusa (sünnete muhalif ve binaenaleyh meal'kerahe) câiz olur. - 3. yüzünü cemaate dönmektir. - 4. hutbeden evvel içinden « اَعُوذُ » çekmektir. - 5. Hutbeyi cemaate işittirmektir. İşittiremezse de câiz olur. - 6. Allaha hamd ile başlamaktır. - 7. Allaha lâyık senâ - 8. iki şehadet: «

اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ

» - 9. Peygambere salevât - 10. Va'z-u tezkir - 11. Kıraeti Kur'andır. Târikı isâe yapmış olur. Mıkdarı üç kısa âyet veya bir uzun âyettir. - 12. İkinci hutbe ile Allah tealâya hamd-ü senâyı ve Peygambere salevâtı tekrar etmektir. - 13. bunda müslimîn ve müslimata duâyı ılâve eylemektir. - 14. iki hutbeyi tıvalı mufassaldan bir Sûre kadar tahfif etmektir, Hutbeyi pek uzatmak mekruhtur. - 15. iki hutbe arasında oturmaktır. Bu celsenin mıkdarı zâhiri rivayetde üç âyet okunacak kadardır.

Sh:»4968

Hutbeteyn arasında bu celseyi terk ile hatîb müsîy olur. Resulullaha ıktidâen hatîb minbere çıkmak ve hutbeden evvel oturmak dahi sünnettendir اهـ. Hidaye şerhı fethülkadîrde derki, mev'ıza teşehhüd, salevât ve hutbeteyn ve tıvali mufassaldan bir Sûre kadar olmak gibi âniden zikrolunan sünnetleri müştemil olduktan sonra hutbenin kısa yapılması ve namazın uzatılması da fıkıh ve sünnettendir اهـ. Hatîbin sesini yükseltmesi ve ikincisinde cehrin birincisinden biraz hafif olması da hutbenin müstehablarındandır. Hulefai Raşidînin, Hamze ve Abbas iki Ammi nebînin hutbede yadedilmeleri de müstahsendir ve öyle tevarüs cereyan ede gelmiştir. «Tecnis ve Hindiyye.»

Hatibin Cum'ada imamete ehl olması da hutbenin şartlarındandır. «Zahidî.»

Hatîbin hutbe halinde lâkırdı etmesi mekruhtur. Meğerki emir bilma'ruf ola. «Fethülkadîr.»

İmam hutbeye çıktımı ne salât ne de kelâm yoktur. Maamafih imameyn hatîb çıktığı zaman henüz hutbeye başlamazdan önce ve hutbeden farig olup da namaz ile meşgul olmazdan evvel beis yoktur demişlerdir. « كَافِى » Hutbe esnasında cemaatte ne kelâmı nâs, ne tesbîh, ne teşmiti âtıs ne reddi selâm olmamalıdır. « سِرَاج وَ هَّاج » Fıkıh kitabı mütalea etmek veya yazmak lâbe'se bihtir diyenler olmuş ise de mekruh diyenler çoktur. (lâbe'se bihin de terki evlâdır.) Dilile bir şey söylemeyip lâkin eliyle ve başiyle veya göziyle işaret eylese, meselâ birisinin bir münker yaptığını görüp de eliyle nehy etse yâhud bir şey haber verilse de başiyle işaret eylese sahih olan lâbe'se bihtir « محيط ». İmamdan uzak olan da hutbeyi dinlemek hususunda yakın olan gibidir. Onun da hakkı insat, yâni susmaktır. Esahhı budur « مُحِيط سَرَخْسى ». «Cum'a günü imam hutbede iken insat» babında Buharî şu hadîsleri rivayet etmiştir.

-1, Selmani farisîden: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemden: İmam tekellüm ettiği zaman susulur. -2 Ebu Hüreyreden: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurduki: Cum'a günü imam hutbe okurken arkadaşına sus desen lağıv yapmış olursun اهـ. Namazda haram olan hutbede de haramdır. Binaenaleyh imam hutbede iken yemek ve içmek de gerekmez. Hulâsa, cemaatin hutbeyi evvelinden âhirine kadar dinlemesi vacibdir. Ve imama yakın olmak uzak olmaktan efdaldir « محيط ». Maamafih imama yaklaşmak için nâsın omuzlarından atlayıp geçmek de mekruhtur. Ancak denilmiştir ki imam hutbeye başlamamış bulunursa hem sonra gelenlere bir yer bırakmak hem de yakınlık fazıletine irmek için geçmek lâbe'se bih olduğu da söylenmiştir. Çünkü evvelce ileriye gitmeyip de açık bırakanlar, o mekânı bigayri uzrin kendileri zayi' etmişlerdir. Amma imam hutbeye başlamış ise mescidde olduğu mevzi'de kalmalıdır. İleri geçmek hutbe esnasında bir amel olur. « قاضيخان ». Hutbeyi dinlerken yüzünü hutbeye karşı çevirmek ve namaz da oturur gibi oturmak mustehabdır. Maamafih dilerse dizlerini dikerek muhtebiyen veya bağdaş kurarak veya kolayına geldiği gibi oturmak da câizdir. Çünkü amelen ve hakikaten namaz değildir « هنديه ». Harben feth olunmuş her beldede hatîb kılıç takınır. « شَرْحُ طَحَاوِى وَهِنْدِيَة » Hatîb hutbeyi bitirince müezzin kâmet alır.

İşte böyle hutbenin kitab ve sünnet ile bir takım ahkâmı bulunmakla beraber bu âyetle kitabda sabit olan asıl mahiyyeti Allahı layıkiyle anmak veya va'z-u nasîhatle andırmak ma'nasına zikrullahdır. Ve zikrullah olması i'tibariyle de namaz gibidir. Çünkü « ﴿وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرٰى﴾ ﴿اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ﴾ » âyetlerinde de geçtiği üzere namaz da zikrullahdır. Onun için ey mü'minler Cum'a

günü « حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ » diye namaza çağıran ezan okununca hemen Allahın zikrine yetişmeğe çalışıp dosdoğru gidin ﴿وَذَرُوا الْبَيْعَ﴾ ve bey'i terk edin - ya'ni muamelâtı bırakın öyleki maişet için en mühimmi olan alım satım işlerini bile bırakın. Burada beyi' zikrihas iradei âmm tarikiyle muamelâttan mecazdır. Yâhud beyi' hakikatı üzere olup diğer muamelâtın terki delâleti nass ile sabittir. Belliki bey'i bırakın denilmesi çarşıyı pazarı kapayın demekten daha şumulludur. Netekim Atadan rivayet olunduğu üzere zevcesiyle mubah olan muamele bile o saatte haram olur. Ancak karagol ve inzıbat işleri gibi cemaatin emniyyeti umumiyyesi için zarurî ve mevkufün aleyh olan hususatın mahfuz tutulması da

nassın ıktizası demektir. Onun için fukaha Cum'anın şartlarında hurriyyet ve emniyyet, hukûmet ve izniâmm gibi ba'zı şartlar saymışlardır.

Emr, vucub için olduğundan şu halde ezan okununca Cum'aya sa'y, farz ve beyı' menhîdir. Nehyin zamanı imamın namazdan çıkmasına kadar devam eder. Fakat bununla beraber beyı' yapılmış olsa acaba akıd, bâtıl veya fasid olurmu? Hükmü nedir? Ba'zıları buna menhî ve binaenaleyh haram olduğu için fasid veya merdud ta'bir etmişlerse de Usulı fıkıhta Hanefiyyece mukarrer bir kaide vardırki bu mes'ele onunla hallolunur. Şöyleki: bir şey'in zatından dolayı nehyi butlân iktiza eder. Vasfından dolayı nehyi fesad iktiza eder. Mücavirinden dolayı nehyi de kerahet ıktıza eder. Meselâ sahibinin izni olmaksızın başkasının milkinde, gasb olunmuş bir yerde namaz kılmak mekruhtur. Çünkü namazın erkân ve evsafında bir halel olmadığı halde mücerred kılındığı yerin sahibinin izn-ü rızasına ıktıran etmediğinden dolayı menhiydir. Bu gibi nehiler « يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ اَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيضِ ۙ وَلَاتَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ » nehyi gibi keraheti tahrimiyye ifade eder.

Nidâ vaktındaki beyı' dahi mebîde, semende,

sulbi akidde bir halelden dolayı değil « اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ » kaydiyle mücerred nidâ vaktına

mücaveretinden dolayı nehy edilmiş olduğu için akıd, diğer şeraiti tamm olarak yapılmış bulunursa zat ve

vasfında eksiklik bulunmadığından dolayı bâtıl veya fâsid olmayıb sahih ve fakat tahrimen mekruh olur.

﴿ذٰلِكُمْ﴾ Bu - ya'ni nidâ vaktında böyle bey'ı terk ile zikrullaha sa'y ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ sizin

için daha hayırlıdır. - Alış verişten daha faydalıdır. Çünkü Âhıret menfeatı daha büyük ve bekalıdır.

﴿اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ eğer bilirseniz - hakikaten hayır ve şerri seçer ılim ehli iseniz bunun

daha hayırlı olduğunu bilirsiniz. Cum'a, cemaatin kıvamı ve en güzel tezahürü ve «

يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ » vefkınca te'yidi ilâhînin meclâyı tecellisi olmak haysiyyetiyle ındallah

o kadar büyük hayır ve sevabı vardırki onun yanında alış veriş gibi cüz'î menfaatler iltifata bile değmez.

Dünya hayatının bütün muamelâtı medeniyyesi de feyzi ictima'î ile tevfikı barînin tecellisi eseridir.

Cum'a - Esası cem'iyyet ve cemaat gibi toplanma ve dernek ma'nasiyle alâkadar olan Cum'a, bizim de

bu nam ile bildiğimiz ma'lûm künün ismidirki müslimanların hafta bayramıdır. Tefsiri keşşafta Peygamber

aleyhisselâtü vesselâmdan şöyle mervîdir: «Bana Cibril geldi, avucunda beyaz bir ayna vardı, dediki bu Cum'adır. Rabbın bunu sana arz ediyorki senin için ve senden sonra ümmetin için bir ıyd olsun. O bizim ındimizde «ya'ni Melâike ındinde» seyyidüleyyamdır. Biz ona Âhrete kadar «yevmülmezîd» deriz.» Yine Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemden: «Allah tealâ her Cum'a günü altı yüz bin kişiyi ateşten âzad eder.» Hazreti Kâ'bdan: Allah tealâ Beldelerden Mekkeyi, aylardan Ramazanı,

günlerden

Sh:»4972

Cum'ayı tafdyil eylemiştir. Ve Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuşturki: Cum'a günü vefat eden kimseye Allah tealâ şehid ecri yazar ve onu kabir fitnesinden vikaye eder اهـ. İmam Ahmed ve İbni Mace ve daha birçoklarının Ebulübâbe ibni Abdilmünzirden merfuan rivayet ettikleri bir hadîste: Cum'a günü seyyidüleyyamdır ve Allah tealâ indinde yevmi fıtırden ve yevmi adhadan daha büyüktür. İbni hibbanın rivayet ettiği bir hadîsi sahihde de «

لَا تَطْلُعُ الشَّمْسُ وَلَا تَغْرُبُ عُلٰى يَوْمٍ اَفْضَلَ مَنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ

= Cum'a gününden efdal birgün üzerine güneş ne doğar ne de batar» diye varid olmuştur. Cum'a

gecesinin fezâili hakkında ba'zı hadîslerden ve haberlerden de anlaşıldığına göre hafta günleri âlemin ilk hılkat devirlerinin bir misali gibi mülâhaza olunmuştur. «

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ

» buyurulduğu vechile bir çok âyetlerde Semavat ve Arzın altı günde yaradılıp sonra Arş üzerinde istiva buyurulduğu geçmiş idi. Sûrei A'rafta ve sûrei Hûdun başında ve حم fussılette iyzah olunduğu üzere henüz günlerin mevcud olmadığı zamanlara aid olan bu altı günün ma'lûm olan günler olmayıp eyyamı âhıret gibi binlerce seneler olması melhuz vakit veya devirleri ifade ettiği de söylenmişti. Bunlardan birincisi maddenin ibtida boğu ve duman halinde hılkatı devri, ikincisi ecramın teşekkülü devri, üçüncüsü Arzın Semadan ayrılması devri, dördüncüsü kışrı Arzın tekevvünü devri, beşincisi cibâl ve enharın teşekkülü devri, altıncısı hayatın başlangıciyle nebatat, hayvanat ve insanın hılkatine kadar tekâmülü devri. Bu altı devr birer gün gibi mülâhaza edilince işbu altıncı devr mebâdii hılkatın en toplu, en cem'iyyetli günü, ya'ni Cum'ası demek olur. Çünkü âlem bugünde sirri hayata mazhar olmuş ve insan hılkatiyle tekâmül ederek

son mertebei cem'ıyyetini bulmuş. Bundan sonra da Arş üzerinde istiva tecellisi olup tedbir ve icrayı ahkâm ile âlem nizamı hikmet dairesinde tanzimi faaliyyet devrine girmiştir. (Sûrei Huda ve sûrei Kafa bak) hafta günlerinin Ehad, İsneyn, Selâsâ, Erbea, Hamîs, Cumua, Sebt namanlariyle sayılması da her birinin bu devirlerden birinin mazhar ve misali olmasiyle alâkadar bulunduğundan Cu'ma günü hayatın zuhuru devri ve zevalden sonra Cum'a vaktı hayatı insaniyyenin neş'eti hengâmı gibi haftanın en feyızli, en mübarek günü olmak mazhariyyetini haiz olarak ehli islâmı Arşı rahmân altında fazl-u rahmeti ilâhiyyeden ne'îm Cennetinin saadetine irdirmek üzere ictımaa da'vet eden bir tezahür günü bir bayram demektir. Sahihi Müslimde Adem Cum'a günü halk olundu ve o gün Cennete konuldu diye rivayet olunan bir hadîsi şerif de bu ma'naya işarettir. Sa'd ibni mensurun ve ibni Merduyenin Ebu Hüreyreden tahric ettikleri bir hadîste de demiştirki: ya Nebiyyallah ne için Cum'a günü tesmiye edildi? Dedim, buyurduki çünkü babanız Ademin tıyneti onda cem' olundu. Buharî ve sairede rivayet olunan bir hadîsi sahihte Resulullah Cum'a gününü zikredip «onda bir saat vardırki müslim bir kul kalkmış namaz kılar Allahdan bir şey dilerken ona rast gelirse herhalde Allah onu ona verir» buyurmuş ve eliyle işaret ederek o sâatin azlığını da anlatmıştır. Buna «sâati icabet» denilir. Bu lahzanın hangi saâtlerde olabileceği hakkında da muhtelif rivayetler vardır: Ebu Bürde radıyallahü anhten: İmamın namaza duracağı sıradan bitireceği lahzaya kadar. Hasenden: Şemsin zevali sırasında. Şa'bîyden: Bey'ın haram olduğu lahza ile halâl olduğu lahza arasında, Hazreti

Aişe radıyallahü anhadan: Münadînin namaza nida ettiği sıra. İbni ebî Şeybenin Kesir ibni Abdillahı müzenîden tahric eylediği bir hadîsi merfu'da namaza kamet olunduğundan çıkılıncıya kadar

Sh:»4974

Ebî Ümame radıyallahü anhten: ümid ederimki Cum'adaki sâat şu sâatlerden birisidir: Müezzinin ezan okuduğu veya imamın minbere oturduğu veya kamet olunduğu sıra. Tâvus ve Mücahidden: ikindiden sonra denilmiş, daha başka da söylenmiştir. Maamafih tahkık budurki Allah tealâ onu, ismi a'zamını ve kadir gecesini gizlediği gibi gizlemiştir.

Buharîde enes ibni malik radıyallahü anhten rivayet olunduğu üzere Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem zamanında bir sene kuraklık olmuştu. Bir Cum'a günü Hazreti Peygamber hutbe iyrad buyurduğu sıra bir A'rabî kalktı: Yaresulallâh mal helâk oldu, ıyâl aç kaldı Allaha bizim için duâ ediver dedi, bunun üzerine Resulullah iki elini kaldırdı semada bir bulut parçası görünmüyordu, nefsim yedi kudretinde olan Allah tealâya kasem ederimki Peygamber elini indirinciye kadar dağlar gibi bulutlar fırlamıya başladı, sonra

da minberden inmedi, inerken gördüm ki mubarek sakalından yağmur damlıyordu, o gün yağdı, irtesi gün de yağdı, daha irtesi gün de yağdı tâ obir Cum'aya kadar. Yine o A'rabî (veya diğer biri) kalktı, yaresulallâh binalar yıkıldı. Mal gark oldu Allaha bizim için duâ ediver dedi, Resulullah yine iki elini kaldırdı « اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا لَا عَلَيْنَا = Allahım üzerimize değil havalimîze» dedi, eliyle işaret buyuruyordu ne tarafa işaret ettiyse bulut açılıverdi, Medine, bir cevbe (جوبه) gibi olmuştu vadi bir ay ark halinde aktı, etraftan her kim geldiyse kuvvetli yağmur yağdığını söylüyordu اهـ.

Yine Buharîde Cum'anın fazıyleti babında: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: her kim Cum'a günü cenabetten gusl ederek yıkanır gelirse bir deve kurban etmiş gibi, ikinci sâatte gelen bir sığır kurban etmiş gibi, üçüncü sâatte gelen boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi, dördüncü sâatte gelen bir tavuk kurban etmiş gibi,

Sh:»4975

beşinci saatte gelen de bir yumurta kurban etmiş gibi olur. İmam çıkınca Melâike hazır olur, zikri dinlerler اهـ.

Diğer bir rivayette: Cum'a günü Melekler mescidin kapısına durur gelenleri evvel beevvel yazarlar. Erken gelen bir bedene hediyye etmiş gibi sonraki bir bakare hediyye etmiş gibi sonraki bir koç sonra bir tavuk, sonra bir yumurta, imam çıkınca sahifelerini dürüp zikri dinlerler اهـ.

Keşşafta der ki: selefte yollar sehar vaktı ve fecirden sonra erkenden Cum'aya gidenlerle dolardı, ellerinde kandillerle giderlerdi ve denilmiştir ki islâmda ilk bid'at Cum'aya irken gitmeyi terk olmuştur. İbni Mes'ud radıyallahü anhten rivayet olunuyor ki pek erkenden gitmiş üç kişinin kendisini sebketmiş olduklarını görmüş, nefsine ıtab eder dururdu, ben seni dördün dördüncüsü görüyorum dördün dördüncüsü ise Seıyd değildir derdi.

Cum'a gününe evvel Arablar «yevmi arube» derlerdi ve Kamusta mezkûr olduğu üzere günleri şöyle sayarlardı: « اول، اهون، جبار، دبار، مونس، عروبه، شيار » ki şu nazımda cemedilmiştir:

أؤمل ان اعيش و ان يومى باول او باهون او جبار

او التالى دبار فان افته فمونس او عروبة او شيار

İbni Esîr Nihayede der ki, Arube, Cum'anın ismi kadîmidir. Sanırım ki arabî değildir. Yevmi arube ve yevmül'arube denilir. Elif lâm konmamak daha fasîhtir اهـ. Âlûsînin nakline göre: onun arabî olmadığına dair ibni Esîrin zann ettiğine Cemalüddin Abdullah ibni Ahmedişşîşî müsta'mel olan elfazı dahîle hakkında «Kitabüttezyili vettekmil» in muhtasarında cezm ederek: «arube münekkeren veya muarrefen Cum'a günüdür. Arablaştırılmış Süryanî bir isimdir» demiş, sonra da Süheylînin «ba'zı ehli ılimden bize baliğ olduğuna göre Arubenin ma'nası «rahmettir» demiş olduğunu söylemiştir اهـ. Şu halde Arablarda

günlerin bu eski isimleri Sabiîlerden geçme olduğu anlaşılır. Çünkü Süryanîler Sabiî idiler. Salıya « جَبَّارٌ », Çarşambaya « دَبَّارٌ » denilmiş olması da bu iki günün Sabiîlerde, cahiliyye Arablarında uğursuz sayılmalarındandır. Çünkü nücuma perestiş eden Sabiîler bu günleri Mirrîh ve Zühale nisbet ederler: Müneccimler de bunları nahs addederlerdi. Hâlâ ba'zılarında Salı ve Çarşamba günlerini meş'um

saymak i'tikadı o meş'um cahiliyye i'tikadlarının bakıyyesidir. Arablarda günlerin bu eski isimlerinin ne zaman değiştirildiği ve binaenaleyh arube yerine Cum'a namını veren kim olduğu hakkında da rivayet muhteliftir. Ba'zıları bunun ecdadi Peygamberîden Kâ'b ibni Lûeyy tarafından tesmiye edildiğini söylemişler, ba'zıları da ahîren Medineliler tarafından verildiğini rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

İlk Cum'a - Abdürrezzak ve Abd ibni Humeyd ve İbni Münzir, İbni Sîrînden rivayet etmişlerdir ki: Hazreti Peygamber Medîneye gelmezden ve Cum'a âyeti nâzil olmazdan mukaddem ehli Medîne (ya'ni Medinedeki müslimanlar) Cum'a kılmışlardı, Ensar demişlerdi ki Yehûdîlerin bir günü var her yedi günde bir onda toplanıyorlar, Nesarânın da öyle, gelin biz de bir ictima' günü yapalım, Allah tealâya zikredelim, şükredelim. Bunun üzerine Sebt günü Yehûdîlerin, Ahad günü Nesârânın o halde bunu Arube günü yapın demişlerdi ki Cum'a gününe Arube diyorlardı bu suretle Es'ad ibni Zürarenin yanına toplandılar, o onlarla iki rek'at namaz kıldı ve va'zetti, ona toplandıkları sıra Cum'a adını verdiler. O da onlara bir koyun kesti, ondan kuşluk ve akşam yediler ve bu hepsine idi, sonra da Allah tealâ bu babda «يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ» âyetini indirdi.

Kezâlik Ebu Davud ve ibni Mace ve İbni Hibban ve Beyhekî, Abdurrahman ibni Keabdan şöyle rivayet etmişlerdir

Sh:»4977

ki «babası Ka'b ibni malik radıyallahü anh Cum'a günü nidayı işittiği zaman Es'ad ibni Zürareye rahmet okurdu, bundan dolayı demişki: babacığım ezanını işittiğin zaman Es'ad ibni Zürare için neye istiğfar edersin o nedir? Dedim. Çünkü Benî Beyaza harresinde nakî'ulhadamat bize ilk Cum'a kıldıran odur. Dedi. O gün kaç kişi idiniz dedim, kırk erkek idik dedi. Fethulkadîrde İbni hümamın dediği ve İbni sirînîn rivayetinden de anlaşıldığı vechile bu henüz âyet nâzil olmadan Cum'a farz kılınmadan evvel kılınmış demek oluyor. Fakat Âlûsînin kaydettiği vechile allâme İbni Hacer Tuhfetülmuhtacda demiştirki: Cum'a namazı Mekkede farz kılındı, fakat orada ikame edilmedi, çünkü aded mefkud idî. Yahud onun şıarı izhar edilmek olduğu halde Resulullah orada muhtefiy bulunuyordu. Medînede onu ilk ikame eden de Medîneden bir mil mesafede Es'ad ibni Züraredir اهـ. Ancak Resulullah hakkında Cum'anın şartları tekemmül etmeden farz kılınmış olması da garib görünür. Gerçi abdest gibi evvelce farz kılınıb da âyetin sonra nazil olması melhuz ise de ya adedin fıkdanından veya ıhtifa halinde bulunmasından dolayı

şartlarının tehakkuk etmediği bir sıra farzıyyeti dirayeten müsteb'ad görünür. Bu olsa olsa Cum'aya izin mahiyyetinde olmak gerektir. Netekim dare kutnînin İbni Abbastan şu rivayeti de bunu gösterir. Demiştirki: Aleyhissalâtü vesselâm hicret etmezden evvel Cum'aya me'zûn olmuştu fakat Mekkede Cum'a kıldırmağa istitaatı olmadı. Onun için Mus'ab ibni Umeyre yazdı: Emmaba'dü, Yehûdun cehren Zebur okudukları güne bak, siz de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın da Cum'a günü zeval vaktı nehar, şatrindan meyil ettiğinde Allah tealâya iki rek'at ile tekarrüb edin. Bu suretle Mus'ab, Hazreti Peygamber Medîneye gelinceye kadar Cum'a kıldıranların evveli olmuş, zeval akıbinde öğle vaktı Cum'ayı kıldırmış ve bunu

Sh:»4978

izhar etmiş idi اهـ. Görülüyorki İbni Abbastan olan bu rivayetde o vakıt Cum'anın farzıyyeti değil, me'zuniyyeti söylenmiştir. Ancak bunda Es'ad İbni zürare söylenmemiş, Mus'abın ilk kıldırdığı söylenmiştir. Taberanînin Ebu Mes'udı Ensarîden rivayeti de böyledir: Demiştirki: Muhacirînden Medîneye ilk gelen Mus'ab ibni umeyrdir. Orada Cum'a günü ilk kıldıran da odur. Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem kudum buyurmazdan mukaddem kıldırmıştı, on iki kişi idiler. Süyutînin nakline göre Buharî de bunu tahric etmiştir. Ve o, Aleyhissalâtü vesselâmın emriyle olmuştur اهـ. Es'adın evvel kıldırdığına dair olan haberler daha

kuvvetli gibi görünmekle beraber bunların ikisini de nazarı i'tibare alarak cem'i cihetine gidilmek ıktıza eder. Anlaşılıyor ki Es'ad henüz Peygamberden emir gelmeksizin kıldırmış, Mus'ab ise Peygamberin me'muru olarak kıldırmış olduğundan her biri bir i'tibar ile olur. Ve ihtimâlki Mus'ab nefsi Medînede kıldırmış olmak i'tibariyle evvel, Es'ad da Medîne kurbünde bir karyede kıldırmış olmak i'tibariyle evveldir. Diğer bir ihtimal de ikisi de tevhidi mesai ederek çalışmışlar Es'ad cemaatı toplayıp te'min etmiş, Mus'ab da Peygamberin emriyle haberi getirip teşvık ederek imam olmuştur. Netekim hafız İbni Hacer, Sa'd emîr idi, Mus'ab imam idi diye bu ihtimali söylemiştir. Maamafih birinde cemaatin on iki, birinde kırk olduğu tasrîh edilmesi, Mus'a binki daha evvel olduğunu iş'ardan halî de değildir. Demekki mus'abda cema'at on iki keşiden ibaret iken Es'adın gayretiyle kırka baliğ olabilmiştir.

Her hangisi ilk olursa olsun bu rivayetlerin hasılından iki şey anlaşılıyor:

Birincisi - O vakıt kılınan cemaatle namaz, hutbe ve şeriatı hazırasiyle ma'lûm olan Cum'a namazı şeklinde olduğu takdirde dahi henüz farz olmuş olmayıp me'zunün

fiyh olarak kılınmış ve şu halde farzıyyet Peygamberin hicretinden sonra olmuş demektir. Fil'vaki' İbni Mâcenin Câbir radıyallahü anhten rivayet ettiği şu hadîs de buna delâlet etmektedir: Câbir radıyallahü anh demiştir ki: Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem hutbe irad buyurdu ki «

اِنَّ اللّٰهَ افْتَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِى مَقَامِى هٰذَا فِى يَوْمِى هٰذَا فِى شَهْرِى هٰذَا فِى عَامِى هٰذَا اِلٰى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَمَنْ تَرَكَهَا فِى حَيَاتِى اَوْ بَعْدِى وَلَهُ اِمَامٌ عَادِلٌ اَوْ جَائِرٌ اِسْتِخْفَافًا بِهَا اَوْ جُحُودًا بِهَا فَلَا جَمَعَ اللّٰهُ شَمْلَهُ وَلَا بَارَكَ لَهُ فِى اَمْرِهِ اَلَا وَلَا صَلَاةُ لَهُ وَلَا زَكَاة لَهُ وَلَا حَجَّ لَهُ وَلَا صَوْمَ لَهُ وَلَا بِرَّ لَهُ حَتَّى يَتُوبَ فَمَنْ تَابَ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِ» Allah tealâ Cum'ayı size bu sene, bu ayda, bu günümde, bu makamımda Kıyamete kadar farz kıldı. Binaenaleyh her kim benim hayatımda veya benden sonra âdil veya câir bir imamı olduğu halde Cum'ayı istıhfaf ederek veya inkâr eyliyerek terk ederse Allah onun iki yakasını bir yere getirmesin ve işinde bereket vermesin. Haberiniz olsun ki o kimsenin namazı da yoktur, zekâtı da yoktur, haccı da yoktur, orucu da yoktur, hayrı da yoktur, tâ tevbe edinciye kadar. Her kim de tevbe ederse Allah da tevbesini kabul eder اهـ. Bu hutbenin tarihi tasrıh edilmemiş ise de hadîsin zâhirine nazaran kayidleri bunun hicretten hayli sonra olduğunu gösterir. Çünkü haccın farzıyyeti esahhi

kavle göre hicretin altıncı senesindedir. Daha evvel, daha sonra denildiği de geçmiştir. Gerçi bu hutbe Cum'anın Kıyamete kadar farzıyyetini takrir ve ihkâm etmiş ve binaenaleyh ibtida farzıyyet daha evvel vakı' olmuş denilebilirse de zâhiri bu farzıyyetin Medînede ve mevzuı bahsimiz olan Sûre veya Cum'a âyetinin nüzulü sıralarında olmasıdır.

İkincisi - Şu da anlaşılıyor ki Medînelilerin Arube gününe Cum'a ismini vermeleri sırf kendiliklerinden olmayıp Mus'ab haberinin delâleti vechile Mekkede bulunan Resulullah tarafından bir duygu üzerine olmuştur. Diğer ba'zı haberlerden de Arablarca Cum'a ismi de ötedenberi

Sh:»4980

ma'lûm bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü Cum'a günü Âdem ile Havvanın ictima' ettikleri gün olduğuna dair de ba'zı rivayetler vardır. Her yerde olduğu gibi bir kavımda bir günün bir kaç ismi bulunduğu da inkâr olunamaz. Bu suretle Arube ve Cum'a isimleri Kâ'b ibni Lüeyden evvel de bulunabilir. Ancak Cum'a isminin tekarrürü islâmda olmuş olduğuna şübhe yoktur.

Peygamberin kıldırdığı ilk Cum'a - şu mazbuttur ki: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem Medîneye hicret buyurduğu zaman ibtida Kubada Amr ibni Avf oğullarına indi ve orada Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe günleri kalıp Kuba mescidinin temelini attı, sonra Cum'a günü Medîneye müteveccihen çıktı, Sâlim ibni Avf oğullarında onların bir vâdilerinin içinde Cum'a namazı vakıt gelmişti, orada hutbe okuyup Cum'ayı kıldırdı ki işte bu, Hazreti Peygamberin ilk kıldırdığı Cum'adır.

Minber vaz'ı - Buharî ve sairede rivayet olunduğu üzere bir takım kimseler Peygamberin minberinin ağacının neden olduğunda münakaşa ettiler. Sehl ibni Sa'di Sâıdî radıyallahü anh Hazretlerine sordular, dedi ki Vallahi ben onun neden olduğunu bilirim, hem onu ilk vaz'olunduğu gün ve üzerine Peygamberin ilk cülûs buyurduğu gün gördüm, Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem fülân kadına - ki Sehl, ismini de söylemişti - haber gönderip «neccar, ya'ni marangoz kölene emr et de benim için ağaçtan bir kaç basamaklı bir şey yapsın, nâsa kelâm söylediğim zaman üzerine oturayım» buyurdu. Kadın da emr etti, o da ğâbe tarfasından onu yaptı, o kadına getirdi, kadın da Resulullaha gönderdi, Resulullah emir buyurdu, buraya vaz olundu, sonra Resulullahı gördüm onun üzerinde namaz kıldı, üzerinde iken tekbir aldı, sonra üzerinde rükû'a vardı, sonra girisingiri inib

minberin dibinde secde etti, sonra yine döndü tekrar etti. Fârığ olduğunda nâsa karşı teveccüh etti de «Eyyühennâs! ben bunu şunun için yaptım ki bana ıktida edesiniz ve benim namazımı belliyesiniz» buyurdu.

Yine Buharîde Câbir ibni Abdillâh radıyallahü anhten rivayet olunmuştur. Demiştirki: bir cizı' (جذع) ya'ni bir ağaç kütüğü vardı, Resulullah ona doğru dikilirdi. Minber vaz' olunduğu zaman o ciz'ın yeni yavrulu develerin bozuladığı gibi sesini işittik, tâ Resulullah inip de üzerine elini koyuncıya kadar اهـ.

Resulullah ilk def'a minbere çıktığı zaman mehcur kalmış olan o kütüğün böyle ses çıkarıp Resulullah mubarek elini koyunca susması «hanîni cizı'» mu'cizesi namiyle meşhurdur.

Medîneden sonra ilk Cum'a - Resulullahın mescidindeki Cu'madan sonra Medîne haricinde ilk Cum'a namazı kılınan yer de Bahreynde «Cevasa» da Abdi kays mescididir. «Buharî ve saire.»

Cum'anın şartları - Bu âyetden ve verilen izahatdan anlaşıldığı üzere Cum'a nemazı şeraitıni cami' olan kimseler üzerine farzı ayındır. Fakat bütün namazlarda şart olan islâm, akl, bülûğ, taharet şartlarından başka Cum'a namazının Fıkıh kitablarında tafsıl olunmuş iki takım şartları vardırki burada « يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا » hıtabı evvel emirde bu şartları haiz olanlara müteveccih olduğu için burada onların telhıysı da muvafık olacaktır. Bilhassa Cum'anın iki nevi' şartı vardır: Birincisi vücubunun, ya'ni farzıyyetinin şartlarıdır. İkincisi de edasının şartlarıdır.

Vücubunun şartları - 1) Hurriyyettir, memlûk olanlara vacib olmaz. - 2) Züküretdir, Kadınlara vacib olmaz. - 3) İkamettir, seferî olanlara vacib olmaz. - 4) Sıhhattir. Binaenaleyh gitmekle marazinin artmasından

veya iyileşmesinin ağırlaşmasından korkacak vechile hasta olanlara vacib olmaz. Zaıyf olan pek ihtiyarlar da meriz hukmündedir. - 5) Yürümeğe kudrettir. Binaenaleyh ayakları olmıyan veya kötürüm oturak olanlara - götüreceği bulunsa bile - vacib olmaz. - 6) Selâmettir. Binaenaleyh a'maya vacib olmaz. Eğer

yideni bulunursa imameyne göre vacib olur. Kezalik zalimden ve ta'kıb olunmaktan ve şiddetli yağmur, kar, çamur ve emsalinden korkusu bulunan kimseye de vacib olmaz. Müste'cir, ecîrini men'edebilir. Eğer kasabada ise men'etmemelidir. Ancak cami' uzaksa gidip gelmesi kadar ücreti sakıt olur. Yakın ise tenzil etmemelidir.

Maamafih bu şartlar bulunmayıp da Cum'a kendisine farz olmıyan kimseler dahi kılarlarsa vaktın farzı, ya'ni öğle namazı sakıt olur. Ya'ni memnu' değil me'zundurlar. Zira bu şartlar Cum'anın sıhhatinin şartı değil, vücubunun şartıdırlar. Onun için kılabildikleri takdirde sahih olup müsâb olurlar. Bunlar da mü'min oldukları için « فَاسْعَوْا » emri bunlar hakkında nedib ifade edebilir.

Edasının şartlarına gelince -BİRİNCİSİ- mısrı cami'dir. İbni ebî Şeybenin Hazreti Aliden rivayet ettiği vechile: «

لَا جُمُعَةَ وَلَا تَشْرِيقَ وَلَا صَلَاةَ فِطْرٍ وَلَا اَضْحٰى اِلَّا فِى مِصْرٍ جَامِعٍ اَوْ مَدِينَةٍ عَظِيمَةٍ = mısrı cami' veya Medînei azîmeden başkasında da Cum'a ne teşrık ne fıtır bayram namazı ne de kurban bayram namazı yoktur». Abdürrezzakın Abdürrahmani sülemî hadîsiyle yine Hazreti Aliden rivayetinde şöyledir: «

لَا تَشْرِيقَ وَلَا جُمُعَةَ اِلَّا فِى مِصْرٍ جَامِعٍ = mısrı cami'den başkasında ne

teşrık ne Cum'a yoktur».

Mısrı cami': cem'ıyyetli kasaba demektir. Bunun ta'rifinde başlıca iki rivayet vardır: Birincisi, icrayı ahkâm ve ikamei hudud edecek bir hâkim ve emîr, ya'ni mazlûmu zâlimden kurtaracak, asâyiş ve inzıbatı muhafaza edecek âmir bulunan kasaba demektir ki zâhiri rivayet

Sh:»4983

budur. Bunun hasılı, hukuk ve ceza' adliyye umurunu rü'yet ve icra eden bir hâkim ile asâyiş ve inzibatı idare eden bir vâli veya müdir bulunarak bir hükûmet cüz'i tammı teşkil etmiş olan bir kasaba demek olurki bunun hikmeti emniyyet ve asâyişi te'min kazıyyesi olduğu aşikârdır. Böyle bir kasabanın gerek camiinde ve gerek izne ıktıran etmek şartiyle namazgâh ve meydanlarından birinde Cum'a namazı eda olunabilir. İkincisi. Cum'a vacib olan ehalisinin hepsi toplandığı takdirde mevcud olan camiine sığamıyacak kadar kalabalık olan cem'iyyetli şehir veya köy demektir. Müte'ahhirînin fetvası ve memleketimizde amel bunun üzerinedir. Bu derece kalabalık bulunabilen bir köyde hâkim ve emir bulunmasa bile emniyyeti muhafaza edecek bir cemaat cüz'i tammı mevcud demektir.

Hidaye şerhi Kifayede nakledildiğine göre imam Ebî Yusüften bir rivayetde de on bin kişi sakin olan mevzı' diye ta'rif edilmiştir. Ki ekseriya kaza merkezlerinin nufusu bu kadar olur. Süfyanı sevrî, mısrı cami', nâsın şehir addettikleridir demiş, Hanefiyyeden ba'zî meşayihımız da bir san'at sahibinin diğer bir san'ata geçmeğe muhtac olmaksızın san'atiyle geçinebileceği yerdir diye ta'rif etmişlerse de bunlar rivayeti nadiredir.

İmamı Şafiî Hazretleri Mısrı camii şart saymamış, ricali ahrardan kırk kişinin yaz ve kış göçmemek üzere sâkin oldukları her köyde Cum'a kılınır demiş, bununla beraber cemaatın kırk erkekden aşağı olmamasını şart saymış, kırk erkekten az cemaatle Cum'a kılınamıyacağına kail olmuşturki bunun da hasılı oldukca cemaatli, hazarî bir mahallin şart olduğunu gösterir.

Bir mahalde sâbit olmıyan konar göçer âşiretlerde, badiyelerde, vadîlerde cemaatle öğle namazı kılınır, Cum'a nemazı kılındığı surette de öğle namazı sakıt

olmayıp kılınmak ıktıza eder. Ancak « مِنٰى » gibi bir mevsimde büyük ictima' mahalli olan bir yerde Emîr bulunduğu surette o mevsimde Cum'a kılınabilir. Arafatta Cum'a namazı bilittifak yoktur. « كَافِى ».

Büyük şehirlerde Cum'a namazının muteaddid mevki'lerde kılınması Hanefiyyece essahı rivayette sahih ve müftâbihtir. « بحر رائق ودر مختار ».

İKİNCİSİ - Veliyyülemr olan imam veya tarafından me'zun bir zat kıldırmaktır. Çünkü büyük bir cem'iyyetle kılınacağından kimin kıldıracağında münazaa ve fitne melhuzdur. Fitne ise Cum'anın ta'tiline sebebdir. Fethülkadîrde zikredildiği vechile « مَنْ تَرَكَهَا وَلَهُ اِمَامٌ جَائِرٌ اَوْ عَادِلٌ فَلَا جَمَعَ اللّٰهُ شَمْلَهُ وَلَا بَارَكَ لَهُ فِى اَمْرِهِ اَلَا لَا صَلَاةَ لَهُ الخ » hadîsinde gerek câir ve gerek âdil bir imamı bulunduğu halde terk eden inzar buyurulurken Cum'anın lüzumu için âdil veya câir mutlak bir imam şart edilmiş olduğu gibi «dört şey vülâta âiddir: fey', sadakat, hudud, Cum'alar « اَرْبَعٌ اِلَى الْوُلَاةِ اَلْفَىْءُ وَالصَّدَقَاتُ وَالْحُدُودُ وَالْجُمُعَاتُ » diye de bir rivayet varid olmuştur. Onun için Hanefî mezhebinde hukûmet reisinin emri veya izni olmadıkça Cum'a caiz olmaz denilmiş ve buna izni sultanî ta'bir olunmuştur. « حَتَّى لَا تَجُوزُ اِقَامَتُهَا بِغَيْرِ اَمْرِ السُّلْطَانِ وَ اَمْرِ نَائِبِهِ.

﴿محيط سرخسى﴾ » İmam var iken bir adam Cum'a günü imamın izni olmaksızın hatîblik etse câiz olmaz. « قَاضِيخان ». Vâli veya kadı veya zabıta müdirinin kıldırması veya hatibe emir ve izin vermesi kâfi değildir. Meğerki menşurlarında Cum'aya izin salâhiyyeti bilhassa yazılmış olsun. « سراجيهدن هندية » Eğer imamdan istizan müte'azzir olur ve nâs intihab ettikleri bir adamın başına toplanır da o kıldırırsa câiz olur. « تهذيبدن هندية » Emirin hutbeye izni Cum'aya izindir. Cum'aya izni de hutbeye izindir. « زاهدى و فتح القدير و حلبى »

ÜÇÜNCÜSÜ - Vakıttır. Gerçi farz namazların hepsinde vakıt şarttır. Vaktinden evvel kılınsa olmaz. Ancak diğer namazlar vakıt geçtikten sonra da kaza

edilebildiği halde Cum'a namazının kazası yoktur. Vaktı geçerse öğle namazı kaza olunur. Cum'anın vaktı da öğle vaktıdır. Buharîde de rivayet olunduğu üzere aleyhissalâtü vesselâm Cum'ayı güneşin meyli sırasında kılardı. Binaenaleyh zevalden evvel sahih olmaz. Ancak Ahmed ibni Hanbelin bir kavlinde olur denilmiş. İkindi vaktı girdikten sonra da kılınmaz « خِلَافًا لِمَا لِكٍ ». Namazda iken vakıt çıkarsa

yeni baştan öğleyi kılar üzerine bina etmez, « خِلَافًا لِلشَّافِعِي ﴿حلبى﴾ ».

DÖRDÜNCÜSÜ - Hutbedir ki biraz yukarıda zikrolundu.

BEŞİNCİSİ - Cemaattir. Ekalli imamdan maada üç erkektir. Ebu Yusüf imam ile beraber üç olmasını da tecviz eylemiştir. Cemaatin şart olduğunda icma' vardır. Ancak ekalli adedin kaç olduğunda on üç kavl üzere ihtilâf edilmiştir: - 1) Biri imam olmak üzere iki ki Nehaî ve Hasen ibni Salih ve Davudun kavilleridir. - 2) İmam ile üç, ki Evzaî ve Ebu Sevrden ve Ebu Yusüf ve Muhammedden ve Rafiînin nakline göre kavli kadîminde Şafiîden mervîdir. - 3) İmam ile dört ki İmamı a'zam Ebu Hanîfenin ve Sevrînin ve Leysin kavilleridir. İbni Münzir Evzaîden ve Ebu Sevrden de nakletmiş ve ıhtiyar eylemiştir. Şerhi Mühezzebde İmamı Muhammedden de sahibi telhıs, kavli kadîminde Şafiîden de nakl eylemiştir. - 4) Yedi, Ikrimeden. - 5) dokuz, Rebîadan - 6) On iki, mâverdî, Imam Muhammedden ve Zührîden ve Evzaîden nakleylemiştir. - 7) İmam ile on üç, İshak ibni Raheveyhten - 8) Yirmi, Mâlikten bir rivayet - 9) Otuz, Mâlikten diğer bir rivayet, - 10) İmam ile kırk, Ubeydullah İbni Abdillah İbni Utbenin ve kavli cedîdinde İmamı Şâfiînin kavlidir. İmam Ahmedden meşhur olan da budur. Ve Ömer ibni Abdül'azîzden merviy olan iki kavlin biridir. - 11) Elli, müşarünileyhten diğer rivayet.

- 12) Seksen, Mazerî nakletmiştir. - 13) Bilâ kayd cem'ı kesîr, İmam Malik mezhebidir. Şöyle iştihar etmiştir: Adedi muayyen şart olmayıp bir karyede sâkin olup beyinlerinde alış veriş edecek kadar bir cemaat olmalıdır. Üç ile dört ile olmaz. Buharî serhinde hâfız İbni Hacer bu mezheb en racihi olsa gerektir demiş ise de Şafıyyenin büyük eimmesinden müzenî bile İmamı a'zam Ebu Hanîfenin kavlini tercih etmiş, süyutî de bunu ıhtiyar eylemiştir. (Âlûsî) lügaten de ekalli cemaat üçtür. Maamafih bütün bu ıhtilâftan âzâde olmak için Cum'ayı en kalabalık cami'de kılmak efdal olur. Cemaatin in'ıkadi için âkıl, bâliğ, erkek olmaları da şarttır. Binaenaleyh kadınlar ve çocuklarla mün'akıd olamaz. Ya'ni bunlar in'ıkad için şart olan adede dahil değildirler. Hur ve mukîm olmaları şart değildir. Köle ve müsafirler, hasta ve ma'zurlar ile de münakıd olabilir. Hattâ bunların Cum'ada imametleri bile câiz olabilir. Ancak İmam Züfer, kendilerine Cum'a vâcib olmıyanların imametleri de sahih olmaz, demiştir. « حلبی ».

ALTINCISI - İzni âmmdır. Ya'ni camiın kapıları açılıp, umum müslimanlara izin verilmiş olmaktır. Hattâ bir cemaat camie toplanıp kapılarını üzerlerine kilitleyip de Cum'a kılsalar câiz olmaz. Kezalik sultan,

sarayında hadem ve haşemiyle kılmak isterse kapısını açıp izni amm ile izin verirse, âmme gelse de gelmese de namazı câiz olur « محيط ». Fakat mekruh olur « تاتار خانيه ». Amma kapısını açmaz da üzerine kapıcılar korsa Cum'aları câiz olmaz. « محيط » İşbu izni âmm şartı Cum'ada emniyyet ve selâmeti te'min için hukûmetin lüzum ve ehemmiyyetini gösterir. Ezan da bu izni i'lân ile da'vet içindir.

Cum'a günü yıkanmak - Cum'a günü gusül, hakkında Buharî ve sairede bir hayli hadîs vardır. Ezcümle Buharîde Abdullah ibni Ömer radıyallahü anhümadan:

Sh:»4987

1- Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: Her biriniz Cum'aya geleceğinde gusl ederek yıkansın.

2- Ömer İbnil'hattab radıyallahü anh Cum'a günü hutbede dikilirken ashabı Peygamberîden muhacirîni evvelînden bir zat giriverdi, Ömer ona bu hangi saat diye bağırdı, o, meşguldüm evime dönemedim. Ezanı

işidince abdest alıp gelmekten fazla bir şey yapmadım, dedi. Ömer dedi ki: abdest de, fakat bilirsin ki Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem gusül emrederdi.

Ebu Saıdi hudrî radıyallahü anhten:

1- Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: Cum'a günü gusül her bâliğ olana vâcibdir.

2- Amr İbni Süleymi Ensarî dedi ki: şehadet ederim Ebu Saıyd şöyle dedi: şehadet ederim Resulullah şöyle buyurdu: Cum'a günü her muhtelime (ya'ni bâliğa) gusül vâcibdir. Hem de dişlerini mısvâklamak ve bulursa bir hoş koku sürünmek. Amr derki: evet şehadet ederim gusül vacibdir fakat misvaklanmak ve koku sürünmeğe gelince o vacib mi değilmi Allahü a'lem, lâkin hadîste böyledir.

Yine Buharîden:

Tavus demiştir ki İbni Abbasa dedim: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellemin «Cum'a günü cünüb olmasanız bile gusül ediniz ve başlarınızı yıkayınız, ve biraz tıyb, (hoş koku) sürünüz» demiş

olduğunu söyliyorlar. İbni Abbas dediki gusül, evet, fakat tıybe gelince bilmiyorum.

İbni Mace süneninde: Enes ibni malik radıyallahü anhtan: Hazreti Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem buyurduki: her kim Cum'a günü abdest alırsa pek a'lâ farza kifayet eder, her kim de gusül ederse gusül efdaldır اهـ.

Sh:»4988

Daha böyle bir takım hadîslerden dolayı bir çokları Cum'a günü cünüb olmasa bile guslederek yıkanmak ayrıca bir vacib olduğuna kail olmuşlardır. Fakat son hâdîsten de anlaşıldığı vechile bunun ma'nası cenabette olduğu gibi gusl etmeyince namaz câiz olmaz demek değildir. Onun için Hanefiyye uleması bunun sünnet veya mustahab olmasını ihtiyar etmişlerdir. Hindiyyede derki: guslün envaı dokuzdur. Üçü farzdır ki cenabetten, hayizdan, nifastan gusüldür. Biri vacibdirki mevtayı yıkamaktır. « محیط سرخسی ». Kâfir cünüb iken müsliman olduğunda da ona gusül vâcib olur « زاهدی ». Dördü sünnettir: ki Cum'a günü, iki Bayram günü, arefe günü, bir de ihrama girerken gusüldür « محیط سرخسی ». Sahih olan Cum'a günü gusül namaz içindir « هدایه ». Hattâ fecirden

sonra gusletse de sonra abdest alıp Cum'ayı abdest ile kılsa veya Cum'a namazından sonra gusül etse sünneti yerine getirmiş olmaz. Sabahtan evvel, gusül etse de onunla Cum'ayı kılsa «Inde Ebî Yusüf» guslün faziletine irer. Inde Ebilhasen hayir « فتح القدير ». Cum'a ve bayram günü bir olsa, muamelei zevciyye de yapsa, sonra da gusl etse hepsinin yerine geçer « زاهدى ». Biri de mustahabtırki kâfir, cünüb değil iken Müsliman olduğu zaman gusl etmektir « محيط سرخسى ». Mekkeye girmek ve Müzdelifede vakfaya durmak ve Peygamberin Medînesine girmek için gusl etmek de mendub olan gusüllerdendir « تبيين ». Halebîdede derki: Cum'aya irken gitmek ve gusül ile beraber hoş koku sürünmek ve misvâk tutunmak ve en güzel esbabını giymek de müstehablardandır.

İbni Mâce süneninde: Hazreti Aişe radiyallahü anhadan: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Cum'a günü hutbe irad ederken ba'zılarının üzerinde « ثياب نمار » ya'ni kaplan postları gördü, bunun üzerine Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem buyurduki ne var, her biriniz gücü yeterse Cum'a için iki sevb (ya'ni bir kat elbise)

edinse « ثَوْبَىْ مِهْنَةٍ » den başka (ya'ni gündelik bir kattan başka). Abdullah ibni selâm radıyallahü anhten: bu ma'nada bir hadîs vardır. Ebu zerr radıyallahü anhten: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem buyurduki: her kim Cum'a günü gusl eder, güzel yıkanır ve temizlenir, Temizliğini güzel yapar ve en güzel elbisesini giyinir ve Allahın nasîb ettiği güzel kokudan sürünür, sonra Cum'aya gelir. Lâkırdı etmez ve iki kişi arasını ayırmazsa Allah onunla diğer Cum'a arasındaki kusurlarına mağfiret buyurur. Buharîde İbni Ömer radıyallahü anhümadan: Ömer ibni hattâb mecsidin kapısında satılık bir « حُلَّةِ سِيَرَاءَ » (ya'ni ipekli çitâri nev'inden yollu bir elbise) gördü. Yaresulâllah! Bunu satın alsan da Cum'a günü ve sefirler geldiği vakıt giysen dedi, Resulullah da bunu Âhırette nasîbi olmıyan giyer buyurdu, sonra Resulullaha onlardan bir takım hulleler geldi, onlardan birisini de Resulullah Ömere verdi, Ömer, Yaresulâllah! Bunu bana veriyorsun halbuki mukaddema attar hullesi hakkında bana söylediğini söylemiştin dedi. Resulullah ben sana onu giyesin diye vermedima buyurdu, Ömer de onu Mekkede bulunan müşrik bir biraderine giydirdi.

Bir de Buharîde Kitabül'cüm'ada işbu « اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ » âyeti ile Cum'anın farzıyyeti hakkında şu hadîsi de rivayet eder: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: bizler âhirun, Kıyamet günü sabikunuz, ya'ni sonra geldik, Kıyamet günü müsabekayı kazanıp ileri geçeceğiz. Şu kadar ki onlara

kitab bizden evvel verildi, sonra bu, onlara farz edilen günleri idi, fakat onlar onda ıhtilâf ettiler de Allah bize hidayet buyurdu. Binaenaleyh nâs bunda bize tâbi' olacaktır. Yehûd yarın, Nesârâ yarından sonra اهـ.

Hasılı zikrolunduğu üzere kendilerine Cum'a farz olan mü'minlerin Cum'a günü zevalden sonra çağıran nidayı

Sh:»4990

işittikleri vakıt işlerini bırakıp Cum'aya sa'y etmeleri farz, daha evvel gitmeleri müstehab ve efdaldir. Sa'yde mu'teber olan da yerinden infisaldir. Teşehhüdde yetişen de Cum'a olarak itmam eder. (Fethul'kadîr).

10. ﴿فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ﴾ sonra namaz kılınıp bittiğinde - ki farz olan Cum'a namazı hiç hılâfsız iki rek'attir. Hazreti Ali ve Aişeden vârid olan eserlerde hutbeden dolayı kasr edilmiştir.

Bununla beraber öğlenin sünnetleri gibi Cum'anın da sünnetleri vardır. İbni Mâce ibni Abbastan: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Cum'adan evvel dört rek'at kılar ve bunlardan hiç birini ayırmazdı.

Abdullah ibni Ömerden: Cum'ayı kıldıktan sonra gider evinde iki rek'at kılardı ve derdi ki Resulullah böyle yapardı. Sâlim babasından: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Cum'adan sonra iki rek'at kılardı. Ebu Hureyreden: Resulullah buyurdu ki Cum'adan sonra kıldığınızda dört rek'at kılınız. اهـ.

Demek ki evvelâ Cum'anın dört rek'at ilk sünneti vardır ki hatîb hutbeye çıkmadan kılınır. Farzdan sonra da iki veya dört rek'at son sünneti vardır ki bunları evinde kılmak efdaldir. Âyette zâhir olan farzdır. Bununla beraber sünnetler de farzın mükemmili olmak i'tibariyle ona mülhak olduklarından sünniyyet hukmiyle tebean dahil olurlar. O edâ olunup bitti mi? ﴿فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ O vakıt Arzda intişar ediniz - ya'ni namaz kılındıktan sonra me'zunsunuz gidebilirsiniz, artık arzu ettiğiniz yere dağılınız ﴿وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾ ve Allahın fazlından talebde bulununuz - ki bu gerek kesb ve ticaret, gerek ılim, gerek ziyaret, gerek ıbadet, gerek istirahat olabilir. İbni Merduyenin rivayetinde İbni Abbas Hazretleri demiştir ki: Dünya talebine dair bir şey ile emrolunmadılar, ancak hasta yoklamak, cenazeye gitmek, Allah için din kardeşini

Sh:»4991

ziyaret etmek gibi şeylerdir. İbni Cerîr bunu Hazreti Enesten de merfuan rivayet etmiştir. Mekhûl, Hasen,

Saıyd ibdi Müseyyeb Hazarâti ise talebi ılim demişler, ba'zıları da kazanç demişlerdir. İşbu « ﴿فَانْتَشِرُوا﴾ ۰ ﴿وَابْتَغُوا﴾ » emirleri esahhı kavle göre ibaha içindir. Binaenaleyh namaz kılındıktan sonra hemen çıkmak vâcib olmayıp mescidde kalmak da mubah olur. Âlûsî der ki: Dahhâk ve mücahidden de böyle rivayet olunmuş ve Buharî şerhinde Kirmanî bunun hakkında ittifak bulunduğunu nakleylemiş ise de onda nazar vardır. Çünkü serahsî vücub veya nebd için denildiğine dair de kavil hikâye eylemiştir. Ebu Ubeyd ve İbni Münzir ve Taberanî ve İbni Merduye Abdullah İbni Büsri harranî de şöyle tahric etmişlerdir: dedi ki Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerinin sahibi Abdullah ibni Büsri Mazinîyi gördüm. Cum'ayı kılınca çıktı, çarşıda bir sâat dolaştı, sonra mescide döndü, Allahın dilediği kadar namaz kıldı, ona bunu niçin yapıyorsun denildi «Seyyidi mürselîn sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerini böyle yaparken gördüm» dedi ve bu âyeti okudu « فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ الخ » İbni Münzir de Saıyd İbni Cubeyrden şöyle tahric etmiştir: dedi ki: Cum'a günü mescidin kapısından çıktığında bir şey'e pey sür de istersen alma. Nedib kavli ondan da menkuldür اهـ. Fakat ılmi usulde beyan olunduğu üzere « وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا » gibi mahza ıbadin lehine olarak vârid olan emirlerde aleyhe tehavvül ile nakzı mevzu' lâzım gelmemek için ibaha asıl olduğuna göre bu « ﴿فَانْتَشِرُوا﴾ ۰ ﴿وَابْتَغُوا﴾ » emirleri de böyle olmak gerektir. Ve bu yalnız hazrdan sonra olduğu için değil, lehten aleyhe kalbi mevzu' lâzmı gelmemek içindir.

Yoksa emir, hazrdan sonra da vücub ifade edebilir. Maamafih o ruhsat ve ibaha ile beraber şu emr nedb-ü teşvık için olmak yaraşır.

﴿وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا﴾ ve Allahi çok zikr edin - ya'ni dağılıp çıkdığınızda da Allahı unutuvermeyiniz de gerek

Sh:»4992

intişar ve ibtiga esnasında ve gerek sonra ve gerek evvel Allah tealayı esmai husnasiyle çok çok anın. Emirlerinin iyfasına muvaffak kıldığından dolayı hamd-ü şükretmek, Kur'an okumak, nafile namaz kılmak ve sair ibadatta bulunmak, âlâ-ü eltafını tefekkür etmek gibi vesîlelerle namı ilâhîsini gerek kalbiniz ve gerek dilinizle yadedin ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ ki felâh bulabiliseniz. - Büyük murada iresiniz. 11. ﴿وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا﴾ emir öyle olmakla beraber bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde ﴿انْفَضُّوٓا اِلَيْهَا﴾ ona sökün ettiler ﴿وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا﴾ ve seni kıyamda bıraktılar - ya'ni sen minberde hutbeye kalkmış Allahı zikrederken bırakıp ticarete koşuştular.

Rivayet olunurki Medînede açlık ve bahalılık olmuştu, Resulullah sallâllâhü aleyhi vesellem Cum'a günü

hutbede iken bir kârban geliverdi, onun dünbeleğini işitince cemaatin bir çoğu Peygamberi ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlar. Buharî, Müslim, Tirmizî ve saire Cabir ibni Abdillah radıyallahü anhten şöyle rivayet etmişlerdirki Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem ile namaz kılacağımız sırada yiyecek getiren bir kârban geliverdi, ona iltifat ediverdiler, hattâ Peygamberin beraberinde on iki adamdan başka kalmadı, onun üzerine bu âyet nâzil oldu. «

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوْٓا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا» Bir rivayette de resulullah buyurmuşturki eğer hepsi çıksa idi mescid üzerlerine ateş alırdı, on iki kişiden onu Aşerei mübeşşere ikisi de Bilâl ile Câbir yâhud Ammar ile İbni Mes'ud, yâhud Bilâl ile ibni Mes'ud idi. Kârban Abdullah ibni avf Hazretlerinin idi, lehiv, kafile gelirken çalınması mu'tad olan kös veya def, dünbelek, ba'zıları davul zurna demişler. Maamafih âyette « اِلَيْهَا » zamiri müennes olarak ticarete gönderilmiş lehv ile beraber « اِلَيْهِمَا » yâhud « اِلَيْهِ »

Sh:»4993

diye lehve gönderilmemiştir. Bu gösterirki çıkanların maksadı lehiv değil ticaret, idi. Buna da sebeb kaht-u galanın şiddeti, bir de hutbeyi bırakıb çıkmakta be'is yok zannetmeleri olmuştu. ﴿قُلْ﴾ diki - ey

zikrullah için kaim olan Resul!

﴿مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ﴾ Allahın ındindeki - menâfi'-lahivdin de ticaretten de hayırlıdır. - Çünkü onlar, Dünya hayatın geçici menfeatleridir. Allah yanındaki fazl-ü sevab ile namütenahî ve muhalleddir. Kaldıki eğlencenin menfeati de mevhumdur.

﴿وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ ve Allah hayrurrrazikîndir, rızık verenlerin en hayırlısıdır. - Asıl rızkı ondan istemelidir. O nasîb etmeyince esbabdan hiç birisinin fâidesi olmaz. Ticaretlerin fevkında Allahın öyle rızık kapıları vardırki onlar kapanınca bütün ticaretler de kapanır. Onun için ticaret sevdasiyle her şey'i unutan Yehüdîleri Allah tealâ bu Sûrede tevbıyh ettikten sonra mü'minleri yükseltmek üzere bu emirlerle Cum'aya hidayet ve irşad buyurmuştur.

Bu emirlerden sonra Cum'ayı bilâ ma'zeret terk ve Cum'ayı bırakıp da lehiv ve eğlenceye koşuşmak nifâka varacağına işaret olmak üzere bunun arkasından munafıkların ahvalini anlatan Sûre gelecek ve onun âhirinde de yine mü'minleri zikrullaha teşvık eder hıtab ile bir tetmîm yapılacaktır.